

Csete István, a magyar szentek prédikátora

LUKÁCSY SÁNDOR

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1996. 4. számunkban közzöltük.

1754-ben Kassán nagyalakú és nagy terjedelmű könyv jelent meg (több mint ötszáz lap); hosszú címe: *Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae, tudniillik Nagyasszonyról, magyar szentekről és az országhoz tartozandó kiváltképpen való innepekre jeles prédikációk, akiket találtunk a Jesus Társaságból való néhai P. Csete István munkáiban, akinek hólta után hagyatott deák írásait üszögéből kiveregetvén, sokat pótolván is, ezt a munkát az Úr Istennek (ki az ő szenteiben tiszteltetik) dicsőségének terjedésére, és elejünk dicsőre és szent nyomdokainak követésére, nemzetünk megmaradására s konkolyok előtt palántáltatott igazságnak tovább való gyarapodására haza nyelvén kibocsátotta most maga is már előregedvén azon Társaságból való P. Gyalogi János.*

A fordító (1686-1761) maga is szorgalmas író: hitszónoklatai, költeményei jelentek meg, két alkalmi beszéde kivételével latinul. Legnagyobb érdeme, hogy jezsuita rendtársa, Csete István hagyatékának gondozásában buzgólkodott: kiadta két kötet latin prédikációját és magyarra fordítva az ország védőszentjeiről írt beszédeit. Munkája több volt, mint puszta tolmácsolás: a hatalmas kéziratömegeből össze kellett keresgélnie a rokon tárgyú írásokat, a vázlatosan („üszögében”) fennmaradt szövegeket kiegészíteni, és talán a kötet koncepcióját is ő dolgozta ki. Ezzel a nagy filológiai teljesítménnyel a hazai egyházi régiség egyik legbecselesebb opusát mentette meg az utókor számára.

Csete István (1649-1718) Vágsellyén született; a fiatal szerzetest előljárói Erdélybe küldték, ahol nem nézték jó szemmel a jezsuitákat, ezért álnéven, álruhásan, álúton érkezett Gyulafehérvárra, de talán fölösleges volt a nagy óvatosság, mert zaklatás nélkül prédikálhatott. Következő állomása Kolozsvár, ahol tizenkilenc évet töltött, majd Nagyszombat, Győr, itt már helyettes tartományi főnök; végül Sopronban halt meg.

Írói produkciója elképesztő: 1611 hitszónoklat; mivel Erdélyben, úgy látszik, nem volt könnyű mecénást találni, alig egynéhány jelent meg; a többi — harminchat kéziratot kötet! — Nagyszombatba került; vajon mi lett további sorsa?

Magyar szentekről már Temesvári Pelbárt és a Karthauzi Névtelen írt beszédeket, később még sokan mások. Gyalogi János ki szélesítette a tárgykört; Csete István könyvében nem hazai szen-

tek is helyet kaptak, ha van valamilyen magyar vonatkozásuk: Mária, az ország patrónája, egyéb védőszentek, valamint szent jezsuiták, akiknek utódai hazánkban térítettek. Ily módon a beszédek száma nyolcvanegyre nőtt, az 1690-től 1732-ig terjedő időkből.

Csete István, aki latin nyelven kitűnő értekezést írt az egyházi beszédkészítésről (*De eloquentia sacra*), birtokában volt a retorika minden fortélyának. Példázatok (szerény) alkalmazása, allegória-építés, tudós idézetek, életképi színek, halmozó szekvenciák, közmondások, szójátékok, exclamatiók: mindezek a hagyományos szónoki elemek természetes könnyedséggel illeszkednek dikciójába. Szakmai tudásához hozzáadta egyéni ihleteit, érzelmességét, temperamentumát; ezek teszik saját arculatúvá írásművészetét.

Hitbéli kérdésekben persze nem lehetett egyénieskedni, nem is akart. Szigorú őrzője az egyházi tanok epségének; amikor a visszaszerzett katolikus erőfölény idején a prédikációkban már csitulni kezd a hitviták zaja, ő még minden alkalmat megragad a protestánsokkal való polémiára; vallási meggyőződésének világi vonzatát, a Habsburgok iránti hűséget rendületlenül hirdeti; Mária országának helyreállítását óhajtja, ezen munkálkodik.

Pázmányék óta az egyházi beszédben gyérül a tételes hitmagyarázat, a cél az erkölcsi tanítás. Csete István célja is ez, azzal a különbséggel, hogy ő nem annyira az egyén, inkább az ország számára teszi meg ajánlásait. Csúzy Zsigmond rendszerint a mennyei dicsőség képével — mintegy kupolafreskóval — zárja prédikációit: ahova a lélek erényes vagy bűnbánó élet után beléphet. Csete Istvánnál ez a szép és biztató zárómotívum hiányzik; nem a magán-üdvözülés útját mutatja meg, hanem egy elhívtá nyult közösségnek jelöli ki az erkölcsi fölemelkedés útját. Fő beszéd tárgyai az országos Mária-tisztelet, az uralkodói erények, a társadalmi viselkedés kívánatos módja. Modern szóval: közéleti témákról ír vallási keretben. Komoran, már-már reménytelenül.

Gyakran értekezik a hatalomról. Hagyján, hogy elítéli a tirannust, a „pokollal cimboráló fejedelmet”, ez hagyományos egyházi tan. Meglepő viszont, hogy általában is bizalmatlan minden felsőbbség iránt: „a hatalom puszkapor módjára hamar fellobban, tömlőccel, vassal, veréssel fenyegeti az alattvalókat...” — sőt (ami már nemigen fér össze az Istentől való hatalom elméletével) még az eredete is kétséges és tisztátalan. A világnak első arany idejében — írja valóságos egyházi Rousseau-ként — nem is volt uralkodói elsőség. „Nem olvasom, hogy mondotta volna az Úr Isten: Dominamini hominibus, uralkodjatok az embereken; azt tudom, a tenger halain, erdők vadain, oktalan állatokon uralkodó hatalom az embernek adatott mint Isten képét viselőnek, hogy annak birodalma alá magokat az oktalan állatok megaláznák. Idő jártában valamint a tagokat elfödöző ruházat és köntös a bűn után csúszott az emberi szokásba, és a szokásból végre tisztesség lőtt, kí-

nyesség és pompa, ami a bűnnek ostora vala, nem különben a fedelmi magasság, elsőség, uralkodás a természetnek párosságában eredetit a bűntől vette...”

„Az uralkodásra való vágyódással nehezen fér össze az arany szabadság”; sebet ejt ezen, „aki mások nyakára kíván ülni, mikor az olyan megnyergelést se törvény, se szabadság, se igazság nem szenved”. Példa erre Nimródnak, az ótestamentumi vadásznak hatalmaskodása: „az ilyen vadászat — idézi Oleaster bibliamagyarázatát — a vadakon kezdetik el, lovagolni, puskázni, őzeket, szarvasokat kergetni, dárdával általverni, ezeken kezdik a hatalmasok (...), a vadtól a jószágra lépni és onnét az emberekre melly könnyű; szabadságoktól, végre életektől megfosztani ott, ahol az uralkodás kezdetinek a neve sem jó: Babilon, zűrzavar...”

Az uralkodás a bűntől ered, s nem fér össze a szabadsággal — a hatalomnak ez a mondhatni totális kritikája páratlan régi egyházi irodalmunkban, Csete Istvánnál is. Máskor beéri a hatalmasok romlottságának ostromozásával. Isten ítélőszéke elé utalja őket: „Ezt a széket magasan emelik fel a megátalkodott hatalmasok, akik bóldog állapotjokban felejtven, ki által és miből emeltetnek föl, szerencséjük Alkotóját meg nem ismerik (...) Felemelik ezt a széket, akik az ő szívekben mondják: Nincs Isten, s annak ajándékot s az elvött kincseket kurvákra ruházzák, ebekre, kártyára vesztegetik és pompára. Felmagasztalják ezt a széket sok Heródesek, kik a Jézust üldözik az ő szolgálóban, egyházi békességet megszaggatják, hitnek jó illatját bűdössé teszik, eretnokség pártjára állanak a testi szabadságért az Úr ellen és annak Krisztusa ellen. Két kézzel és vállakkal emelik ezt a széket a mennybe kiáltó vétkek...” — s ezzel a szónok visszakanyarodik a feddőzés kevésbé kényelmetlen régi szokásához. Az ellentmondást a kétféle felfogás között valószínűleg azzal oldotta föl magában, hogy végül is vannak Isten kegyelméből jó uralkodók, akiknek legszebb példája Szent István.

Az uralkodásról Csete Istvánnak mint magyarnak is volt mondanivalója. Dicsőítette Habsburg királyainkat, mert katolikusok és védelmezőink a törökkel szemben. De idegenek. Erről persze csak óvatosan szólhatott. A szent — azaz Árpád-házi — királyok alatt az ország gazdag volt, most azonban koldus, „oda minden szabadság, kincs, jószág, médusoknak, perzsáknak általadta Isten”. Ez az eretnekek miatt történt, akik nyakunkra hozták a törököket: „A Szent az ebeknek adatott, gyöngyeinket lábokkal tapodták a sertések, kezét bocsátotta az ellenség minden kívánatos dolgainkra, elfogatott a szövetség ládája...” A történeti tablóban áttételesen a török pusztítás és a protestáns templomfoglalások képei vegyülnek, de őket nem volt szokás — Dániel próféta szavaival — médeknek, perzsáknak nevezni. A bibliai idézet másutt is megjelent, fontos kiegészítéssel: „Az ország megmérgettetett, és általadattatott része a perzsáknak, része a médusoknak, akiknek *nyelvét*

nem értettük..." Ezzel szemben szerencsés volt a pápai döntés, hogy Istvánnak küldött koronát, mert ő „nem valami idegen és vendég nemzetből, hanem a tömérdek Scytia és Kaukasus határból származandó vérből” vette eredetét; ismételten hangsúlyozva: „nem idegen nemzetből, ki a magyarok nyelvét nem értené...” A Habsburgok bezzeg idegen, más nyelvű nemzetség; lehetséges, hogy a médek, perzsák emlegetése az ezópusi beszéd — igen korai — példája, melynek burkából itt-ott kiütközik a prédikátor tarkogatott érzelme?

Az akadémiai irodalomtörténet Csete Istvánt mint a katolikus rendi nacionalizmus képviselőjét mutatja be (néhány sorban). Eből legfeljebb annyi igaz, hogy ő is büszkélkedett hazánk határainak „a Duna mellyékiről kilenc országokra” való kiterjedésével (mint később Petőfi a három magyar tengerrel), de ez szerinte nem a nációnak, hanem a kereszténységnek terjeszkedése volt, térítő „jó papoknak jó gyümölcse”. Az ő eszménye nem magyar birodalom, hanem katolikus ország; amit visszasírt, nem az ősi nemesi szabadság, hanem a régi szentség. Korholta a rendi aspirációkat: „Haza törvényét talpra állítani kívánjuk; miért nem az Isten törvényit? Nem is jó a szabadság, aki az Isten törvényén, tiszteletén fundálva nincsen.”

Isten törvénye nem tesz különbséget ember és ember között, „ha szakadás-szerző (értsd: eretnek), ha pogány, ha Kríma havasáról való tatár, szerecsény...”; védő palástja alá veszi a nemzet minden részét, főképpen a szegényeket (meg nem nevezve: jobbagyokat), akiket a nemesi felfogás kirekesztett a nemzetből. Az egyházi irodalomnak ősi tartozéka a feddőzés a vérszopó hatalmasok, szívtelen gazdagok ellen. Ez sosem lázítás, inkább a társadalmi elégedetlenség robbanásgátló szelepe, de azoktól, akik írták, nem lehet megtagadni az őszinte felháborodást és részvétet. „Oh világ fősvényése! fősvények világtalansága!” „Oh ki nagy ítélet vár és számadás bennünket, kik az evangéliomokat halljuk és lopunk! Apostolok tejét szopjuk, és a szegénység vérit szíjuk! Ezeknek könnyvei (értsd: könnyei) magasztalják fel a kegyetlen urak s tiszték ellen az Isten székét s a mérőserpenyőt. Megmértetnek ebben a mahólnap császár szolgálatja színe alatt elkövetett húzások-vonások, kik miá a kincses ország majd köldűsságra jutand.” Csete István olykor mintha már-már a magántulajdon ellen kelne ki, elítéli az „enyim-tiéed” elvét, de ez csak régi toposz, Szent Ágostontól származik, nem kell szó szerint venni, s a tisztés kereskedelmi haszon ellen a prédikátornak nincs is kifogása. Komolyan firtatja azonban a nagy vagyonok eredetét. Sokan „palástolt politiával (értsd: machiavellizmussal), törvénytelen utakon, hamissággal” jutnak javadalmakhoz, és hozzáteszi: „hazaárulással” — ez a nyílt politikai néven nevezés ismeretlen egyházi irodalmunkban, Csete István ellenben többször is beszél hazaárulásról, talán ő alkotta meg a szót?

Másutt remek életképet fest a vagyonszerzésről. „Némely házakban ha adatnék fézni a pénzes és leveles ládákhöz, elővenni az írásokat, contractusokat, leveleket a jószágról, tudom, tudom, melly úton kerültenek ide: amaz árva, özvegy kintelen vólt félárral elvesztegetni... Ez micsoda csomó levél? Documentumok az apámtól maradtott ősről, keresetekről, fundusokról valók... A Jérikó átkából torkon verve gyűltek, szegénység fojtogatásával, húzással-vonással kerültenek... Ebbe a zacskóba mi van? Kiönti az ötös, tízes aranyakat, graeci tallérokat, tajtékos forintokat; szép kincs! s micsoda kapun jöttek bé?... Ezt a tízes aranyat illyen vármegye adta honoráriumban, ezt notáriusságomban szolgálato mért, ezeket prókátorságom után nyertem... Úgy van, mikor szolgáltál nekik a szegénység kárára...”

Hasonló életszerű jelenetekkel, leírásokkal gyakran találkozunk Csete Istvánnál, sokféle témában. Katonaélet, várostrom, kirándulás, a vincellér munkája, ötvösműhely, falusi bíróválasztás, évváró ünnepély jutalomkönyvek kiosztásával az iskolában: megannyi pompás hazai színezéke beszédeinek. „A kised gyermekeket sokszor elnézem; ők az apjoktól látják, hogy kereket falaznak, lőcsőt, járomszeget, tézslát készítenek, ostort fonnak, vonó marhákat befogják, állítják, csáholják; mint kis majmok a szomszéd gyermekek összeállanak a híg sárnak, abból ők kereket csinálnak, és azokba tengelyt, rudat, más marha nem lévén, magokat befogják, nógatják, csáholják egymást az utcákon...” Csete István beszédei *magyar* prédikációk: *csécsényi* puskát említ, közmondást tud a *kompolti* kisasszonyról, parasztosan nevezi meg a csillagokat (*Hetevény* stb.); nem feledkezik el az *egri* menyecskeréről, aki hét törököt vert át nyársával; följegyzí, hogy a régi magyarok a betlehemí jászlat *karácsony szalmájának* hívták, a rövid istentiszteletet *katonás misének*; aki égháború vagy más akadály miatt nem mehetett el a templomba, három kenyérrel *kalodaváltságot* adott; méltatlankodik a hazai képen: hogy a kápolnából kocsmát csináltak. (Petőfi ezt helyeselni fogja.) Világi szépprózánk még idegen lábakon dőcög, amikor a prédikációkban már virít a magyar élet.

Szent királyaink ennek a hazának a földjén éltek, térítettek, alkottak. Ha erről szól, Csete István stílusa — ez a mindig oly ideges és nyughatatlan stílus, Pázmány biztosságos derűjének ellenképe — ódai magasba szárnyal. „Tisza mellyéke! Erdély! Havas alfölde! Ha meg tudátok gondolni az Isten ajándékát Szent László királyban: hányszor szentelt meg titeket véres nyomdoki- val! Oh Kolozsvár! oh Torda! Szent királynak verejtékivel megáz- tatott tartományok! oh források! oh híves patakok!...” A prédiká- tor Szent László elpusztult sírhelyére gondol, és személyes han- got üt meg: „Oh váradi föld, kit én könyvező szemeimmel valaha láttalak! Miért nem engedted meg azokat a szent köveket és haj- lékot látnom?” Elpusztultak a hajdan ékes templomok, „megné- mult az orgona és énekes kar, ledőlöttek az oszlopok és kolum-

nák, felégettettek a gyóntatószékek, a kakas penitenciát kiáltani megszűnt.” Hajh, de bűneink miatt... A nemzet ostromlásának már Kölcsey és Ady előtt volt klasszikusa: Csete István. „Az egymással hadakozó Istenektől várjon a világ a béke és igazság tartásban jó rendet? Bontogassuk a törvényt; fiú az apjára támadjon; adjunk szárnyat tanítványoknak magok mesterére, jobbágyoknak a földesurakra, juhoknak a pálcás pásztorra; hatalmazzanak el a szitkok, átkok, uralkodjanak a haragtartások, megtámadások, vérontások...” Kis magyar apokalipszis, és nemcsak az; „egész Európa állapotjában óránként változik, és mindenek végső romlásra néznek”, fenekestül felfordult világ. Sovány ellentétel, hogy Indiában szépen terjed a keresztény hit...

1939-ben, „a szörnyű órákban, amikor a nemzetek megmértenek”, Szerb Antal tanulmányt írt az irracionális reményről, mely végigvonul irodalmunkban, feltör Zrínyi, Vörösmarty, Madách ajkán, s a fenyegető végzettel szemben csak-azért-is-t és „lesz még egyszer ünnep”-et kiált. Csete István hasonló helyzetet él át, és kifakad: „Ha nem tudnám, hogy az ég alatt nincs semmi állandó, ezt a prédikállószerket vércsöppekkel áztatnám meg ma, mikor ennyi országos károkról s azoknak okairól gondolkodom.” Hát már csak ez maradt vigaszául, az örök változandóságnak, a rosszban is, ez a reménytelen reménysége? A siralmak próza-költője, a pusztulás paroxizmusának művésze számára a tehetetlen várakozás gesztusa? A magyar irodalom századai itt összeérnek, az *Előszó* és *A vén cigány* lírikusa találkozik Csete Istvánnal.

Persze nem volna igaz pap, ha a hit nem jelölne ki néki, csak-azért-is, egy utolsó instanciát: „Emlékezzél meg, Úr Isten, hogy porrá löttünk a mi gonoszságaink miá, és olyanokká, mint ami nincs... Esedezünk Felséged előtt, Patronánkat, a Bóldogságos Szűzet adjad ismét őlalmunkra, és akkor mindjárt léssen Szent István, születnek új Szent Imrék, Erzsébetek”, s dicsőséges új lap nyílik az ország krónikáiban...